

Kóbor Tamás

Ki a Gettóból

(regénykezdet)

Az én apám szegény bádogosmester volt a Szerecsen utcában. Emlémem visszavisz körülbelül négyéves koromig, s ott találok magamat a bádogos boltban, mely kék papirossal beragasztott deszkafallal volt elválasztva a lakószobától. Most is látom magamat a földön ülve, papiroscsákoval a fejemen, kötéllel a vállamon, mert Széchenyi Ödön akkoriban szervezte a tűzoltóságot, és a gyerekek mind tűzoltósdit játszottak. Én komolyabban vettem hivatásomat, mint a többi: egyszer, mikor egyedül voltam a boltban, meggyújtottam a deszkafal kék papirosát és erős fúvással akartam eloltani. A láng csak annál magasabbra csapott föl, és ekkor rémülten az utcára szaladtam, leültem a ház sarokkövére, mely olyan volt, mint a bakó tőkéje. Hogy oltották el a tüzet, miképp vették észre, én bizony nem tudom többé megmondani, csak arra emlékszem, hogy édesanyám erősen megégette a kezét s azóta eltűnt vállamról a kötél, képzeteimből Széchenyi Ödön.

Ma sem tudok magamnak derűsebb, színe-sebb, kedvesebb gyermekszobát elképzelni, mint apám boltját a Szerecsen utcában. Lehet, ha most odatoppannék, szegénynek, rondának és a sok pléhforgács miatt gyerek számára veszedelmesnek találnám. De emlékeim tanúsága szerint világos, tágas volt és tele érdekes, csillogó dolgokkal. A falra akasztva, a polcokon elhelyezve a bádogos mesterség ragyogó termékei visszavetették gyermekképemet. A nagy mosófazék szélesre nyújtotta arcomat, a keskeny, karcú itce hosszúra karikírozta, a nyers bádoglemezek pedig visszavetettek tükör tisztaságában. Világosan látom akkori arcomat a bádoglemezen: gömbölyű fejecske, pisze orr, vállra omló, fürtös szőke haj – hova lett mindez? A szőkeségem megbarnult, arcom megnyúlt, a pisze orr is eltűnt. A pincegátdorban odaütöttem minden lépcsőfokhoz, mikor a macskával versenyre keltem: tudok én is négykézláb lefelé szaladni. Dőre hit volt, most már tudom – négykézláb csak fölfelé juthat az ember.

A bolt közepén volt apám bádogos tőkéje. Széles, simára gyalult fatönk, beléje vert üllővel. És sokszor csattogtattam az óriás pléhvágó ollót, csengve ütöttem a kis acélkalapáccsal a fekete üllőt, míg a nagy fakalapáccsal görbe pléhdarabokat lapítottam simára. Apám reggeltől estig ült az üllő előtt, és fütyülve dolgozott. Megőriztem akkori képét – gyönyörű, férfias szépségű, fekete szakállú ember volt, szenvedélyesen csillogó kék szemmel, melyből csak úgy sugárzott az értelem. Szegények voltunk, de úgy lehet, a leggazdagabb emberek közé tartoztunk a Szerecsen utcában. Ez a szorgalmas, fütyörésző elégedettség még arra a korra vallott, melyben a kézművesnek jó sora volt. Ha szükség vagy nyomor lett volna, tudnék róla. De ebből az időből csupa mosolygó arcra emlékszem és nyájas bánásmódra. Apám olykor napokra elment és csak este tért vissza. Épületen volt dolga. A csurgókat, cinkereszeket, tetőzeteket maga készítette a kis boltban és maga helyezte el az épületen. Gyakran olvasott nevetve, igaz szívbeli gyönyörűséggel egy csomó bankót anyám kezére, aki nem tudom, mit csinált vele. De hallottam sorsjegyeket, takarékpénztárt emlegetni, és semmiben sem volt soha hiány.

Édesanyámra is világosan emlékszem. Öreg korában gyakran néztem fájdalomtól megszentelt arcát, és mintha semmiben sem változott volna. Jóságos, csendes, szorgalmas asszony volt, a gyermekeivel szemben a teljes engedékenység és béketűrés. Volt neki egy gyönyörű, virágos selyemkendője, melyet ünnepeken vett föl és egy barna selyemruhájára emlékszem, melyet roppantul féltett.

A bolt mögött volt a lakószoba, azon túl a konyha. Sajátságos, hogy a szobára abszolúte nem emlékszem, noha a boltot le tudnám rajzolni. Mindössze egy pléhitce formája lebeg előttem és a konyhából egy fadézsza, melyből az itcével sokszor magam is mertem az ivóvizet. Az üveget már régen feltalálták, de az egész család abból a pléhitceből itta a vizet, és senkinek meg

Kazinczy u. 5/C

nem ártott. Pedig volt poharunk sok, de abból csak minden esztendőben egyszer, húsvétkor volt részünk, mikor bort is kaptunk. Kicsi és nagy poharak, különös formájúak, miket a gyermek oly nagyon szeret, piros és kék üvegből, mely mögött a bor gyönyörűen csillogott.

Testvéreimre abból az időből nem emlékszem valamennyire. Hárman voltak fiúk, én a legkisebb, az egyik bátyám, a Móric, tán két évvel idősebb, a másik, Jakab, tán négyvel. Mind a kettő iskolába járt.

Nénjeim között a legifjabbra emlékszem legjobban. Cselédünk sohasem volt, a házidolgokat ez végezte. Akkori fogalmaim szerint nagydarab leány volt, tán tizenhárom éves, és tele szeplővel. Vörös haja vastag fonatban lógott a nyakába. Hihetetlenül piszkos volt – a keze nagy és vörös a sok sikálástól s talán télen is mezítláb járt. Furcsa leány lehetett: egyre jajgatott és panaszkodott, sikálás közben potyogtak a könnyei, de nagyon sokat tudott enni, és akkor boldog volt. Valóságos majomszeretettel dédelgetett engem. Karjaiba kapott, a fejére ültetett és nagyokat sikított, mikor belemarkoltam hajfonatába és teljes erőmből megrántottam, mint a gyeplőt. Rám hullatta könnyeit, úgy csókolgatott:

– Aranyvirágom, drága aranyvirágom, ha te nem volnál, már régen meghaltam volna.

A sírás, úgy látszik, szenvedélye volt, mert munka közben egyre énekelt, különösen a Schneider Fáni-nótát, mely éppenséggel nem mondható bánatosnak, de míg a nóta kacagott ajkán, zöldes szeme egyre potyogtatta könnyeit.

Bánatának haragos skálája is volt. Mintha gyűlölte volna nénjét, mivelhogy az jobb sorban volt. Igazán, hozzá képest úri dolga volt a tizenhat éves Eszternek, aki reggel hétkor elment a varróműhelybe takaros fekete kötényben, gondosan megfésült, toronyba rakott hajjal – a varróleányok akkor még nem viseltek kalapot –, délben minden munka nélkül asztalhoz ülhetett s egy félóra múlva ismét takarosán munkába ment. Amennyire meg tudom ítélni: a hazulról való távozás és a tiszta kötény táplálta szegény Emmában az irigységet. Ellenben a rajongásba menő csodálattal függött Terézen, akinek pedig hasonlíthatatlanul jobb dolga volt, mint bárki- nek: menyasszony volt. Ebből az időből csak az esti órákra emlékszem, mikor Teréz igen komoly arccal, s szinte bánatosan ült vőlegénye mellett a fekete díványon, félig a férfi ölében, s én bámulva néztem, hogy az idegen ember, aki hiába iparkodott engem krajcárokkal megvesztegetni, csókolgatja a nénémet. Emma ilyenkor eléjük állt és majd megbolondult a gyönyörűségtől. Seprút, törölörongyot, vagy ami keze ügyébe akadt, magasra emelte, vagy a kezét csapkodta össze, úgy sikoltotta boldog vihogással:

– Teréznek vőlegénye van, Teréz férjhez megy, jaj, mindjárt meghalok.

És felkapott engem és a legmulatságosabb bakugrásokat vitte végbe, a többiek hangos hahotája mellett. Én pedig belekapaszkodtam vörös hajába, és mennél lelkesebben ráztam, annál hangosabb lett a kedve. A végén édesapám szólt rá szigorúan, amire nyomban elnémult, engem gyöngéden letett a földre és kiment a konyhába sírni.

Ezek az esték a lakószobában igen különösek voltak. Sok ember volt együtt, mindegyik más- sal foglalkozott. A díványon a jegyespár, egymással suttogva, az asztal egyik sarkában Eszter, a varróleány, füzetes regényből olvasva, édesanyám harisnyakötéssel, vagy engem az ölében tartva, édesapám írásaiban motoszkálva, vagy újságot olvasva, sokszor pedig a boltban ülve és késő estig kalapálva. Emma mindig a konyhában volt és súrolt és énekelt. Két bá-

tyámra nem emlékszem, hogy mit csinált. Különös zsongító ereje volt az esti levegőnek, a sár-ga petróleumláng fénye mellett. A félhomály meg a sötétség hűvösen vonzottak. Végignézttem az árnyékos falakon, és az ágyba kíváncsoztam. Ó, milyen kedves volt az este ágyban! Édesanyám élembe mondta a héber esti imádságot és én utána mondogattam gépiesen, és gondoltam magamban: most a mennyezetem keresztül rám néz a jó Isten és ügyel, hogy jól mondom-e el az imádságot. S ha nem mondom el jól, vagy elalszom nélküle, akkor rettentő kínok gyötörnek. A mumus, a rabló, kéményseprő képében nekem jön, rám csördíti vasgolyóját, és én kiáltani akarok, de hang nem jó a torkomból. S fölriadok álmaimból, hideg verejtéktől gyötörve, s akkor egy puha kar szorítását érzem, édesanyámét, akinek ágyában alszom, s felköltöm és súgom neki:

– Mama, imádkoztassál meg, mert haragszik rám a jó Isten.

Ima után azonban, míg körültem zsong a nagyoknak foglalatossága, kimeresztem szememet és szövöm az éber álmokat. A falon két keskeny aranylécbe foglalt rézmetszet, az egyik Stuart Mária lefejeztetését, a másik Eugénia császárnét ábrázolja udvarhölgyei körében. Szép asszony fejének legördülése: ez volt gyermekkoromnak első művészi impressziója, hozzáfűződött első hőstetem. Szentül hittem, hogy éjszaka azok a holt emberalakok megelevenednek és kiszállnak a keretből. A bakó le akar sújtani bárdjával, de én megfogom a karját, és azt mondom: nem szégyelled magad, bántani ezt a szép asszonyt? És Eugénia császárné nyájasan elém járul, az ölébe ültet és megsimogatja hajamat. Miért éppen a női alakok megelevenedése töltött el oly nagy gyönyörűséggel? A négyéves gyermek már játszott az öntudatlan dolgokkal. Tudtam, hogy mindez álom, és parancsoltam álmaimnak. Emlékszem, egyszer megharagudtam Eugéniára és a konyhába küldtem, hogy súroljon Emma helyett. Sírt a szegény császárné, és mutatta fehér kezét, meg a habos szép ruháját, hogy bepiszkítja magát, és akkor nem mehet vissza a képbe. Megkönyörültem-e rajta, vagy nem, arra már nem emlékszem, de másnap reggel hosszan vizsgáltam a képet, ott van-e a császárné, és nem vált-e ruhája olyan piszkosra, mint a vörös Emmáé.

Képződésre, álmodozásra egyébként is hajoltam. Egyáltalában nem emlékszem, hogy valami játékszerem lett volna. A boltban ülve a

holmik megelevenedtek előttem és mesés képzeteket szőttem róluk. Vagy az ablak deszkáján kuporodva néztem az utcát. Legszívesebben pedig egy nagy fekete faszéket cipeltem sarokról sarokra és verklis játszottam vele. Karommal hajtogattam a képzeletbeli korongot és dúdoltam, vagy énekeltem a nótákat, miket Emmától tanultam. Nem tudom, szép hangom volt-e, vagy különös precizitással énekeltem-e, de verklizésemnek csodájára járt a família és minden ösmerőse. Nem szívesen produkáltam magamat, jobb szerettem észrevétlenül belemerülni képzelgéseimbe. Minden egyes nótához más képek fűződtek. Különösen emlékszem a Kék Duna-keringőre, melyet szöveg nélkül ha dúdoltam, egy csillogó ablakú ház sor tűnt föl előttem, amelyet még sohasem láttam. Mikor sok esztendő múltán Pozsonyba vetődtem, a Dunasoron megösmertem a gyermekkorombeli házsort. Csecsemő koromban onnan hoztam öntudatlanul magamban. Mert én Pozsonyban születtem, ott is a zsidó negyedben.

Életmódunk, noha tudomásom szerint akkoriban szinte jómódúak voltunk, semmiben sem különbözött a többi szegény zsidókétól. Mint már említettem, egy óriási bádogitcéből ivott az egész család. A nagy asztalnál pedig csak a nagyoknak jutott szék, mi, fiúk meg Eszter, állva költöttük el az ebédet, míg Emma a konyhában étkezett, ölébe téve a fazekat vagy a lábast. Kés, villa is kiváltság volt, mi állva ebédelők pléhkanállal végeztünk mindent. Móric bátyám képére abból az időből én úgy emlékszem, hogy szájában tartja húsporcióját, úgy tépi le főzeléktől csöpögő ujjaival. Ő különben az én húsporciómat is megette. Hogyan, hogyan nem: elhittem neki, hogy az én húsrészem az ő gyomrából a rabló szívja ki, aki ennek fejében mesés ajándékot fog nekem adni.

Tán nem is szegénység, mint rendszer dolga a kis zsidóknál, hogy amikor tészta van, akkor nincs sem hús, sem kenyér. Így volt ez nálunk is. Tányérváltás egyszerű képtelenség: a levest és a húst ugyanabból a tányérből ettük, ha pedig sült tészta volt, a tányért egyszerűen megfordítottuk. Micsoda ünnepies érzéssel fordítottam meg később a tányért! Sült tészta! Mákos patkó, cseresznyerétes! Hogy fáj a szívem, mikor elfogyott a porcióm, mert második sohasem volt. Hogy vágytam gazdagság és függetlenség után, mert akkor egyre cseresznyés rétest ehetek, amennyi csak belém fér, és húst is annyit, hogy betelhetek vele. Persze, azóta nagyot vál-

tozott az életfelfogás, és érdeklődéssel olvasom a híreket a tápláló pirulákról, melyek az evést merőben feleslegessé fogják tenni.

Ugyancsak általános zsidó szokás volt és nem a mi családunk rendszere, hogy apraja-nagyja igazában csak péntek este mosakodott. Hétköznap csak arcunkat és kezünket mostuk, bátyáim, akik iskolába siettek, ezt is csak szimbolikusan cselekedték meg. Most is látom arcuk körül a mosakodásuk fekete határvonalát, a fülük tövéből kiindulva le az álluk körül. A bádogitcéből markukba öntöttek vizet, úgy kenték az arcukra, amennyire lehetett, de péntek délután megindult a nagy tisztogatás. Emma egymás után hordta a vizet a bádog mosdótálba, és sorra járultak elébe, apától kezdve egészen jómagamig. Ekkor fogyott a szappan is, noha sok irtózatot kellett kemény hatalmi szóval leküzdeni. Ugyancsak ekkor álltak neki a cipőtisztogatásnak, ki-ki a magáét, kivéve apáét, Terézét és az enyémet, ezeket Emma tisztogatta. Apáét muszájból, a többit önként, rajongó szeretetből. Saját cipőjét nem tisztogatta, tán nem is volt neki.

Aztán mennyei béke és derű ömlött széjjel a bolt mögötti lakószobában. Péntek este, szombat menyasszonya! Rég megfeledeztem rólad, rég kiábrándultam belőled, de most is, villámos lángok fényében úszva, megszokva a tiszta terítéket, mint mesés, jobb világ derűje csillan felém a fehér abrosz, mely a durva asztalra került, a két szál gyertya, vörösréz gyertyatartóban, középuitt a megtisztogatott petróleumlámpa, horgolt takaróval borított két sokfonatú szombati kalács, ezüst serlegben a szombati bor, melyet ünnepi ima után sorba nyújtogattak nekünk egy-egy kóstolóra. Csend, béke és megelégedettség költözött közénk, még Emma is abbahagyta a sírást, és álldogált az asztal végén és serényen hozta az árpakásás levest, aztán a libaaprólékot, vagy pláne a dióshalat! Eugénia császárné ilyenkor mintha irigykedve nézett volna reánk, és Stuart Mária is a bakó tőkéjén elégedetten mosolygott. Látom apámat az asztalfőn ülve, hímzett házisapkában, ünnepiesen kiöltözve, kék szeme elégedetten és parancsoló büszkeséggel végigjár gyermekei során. Ez a fededelem kevély nézése, keleti méltósága, a korlátlan uralom élvezete s mikor erős, kellemes tenorhangján elmondja az asztali áldást, mi, gyermekek, mereven ráfüggesztjük szemünket: van-e nálánál hatalmasabb ember, s van-e más gyerek a világon, aki annyira büszke lehetne édesapjára, mint mink?

És huszonnégy óra hosszat tart ez a gyönyörű békés hangulat. Szombat reggel édesanyám felölti barna selyemruháját, nyakába veszi a drága virágos kendőt, zsebkendőbe köti imakönyvét, úgy megy a templomba, pihent testtel és derűs lélekkel. A bolt, a bádogedények ilyenkor búsulnak vagy alszanak, mert csukva marad az ajtaja, kalapács nem peng az acél üllőn, forrasztóvas nem izzik az apró bádogoskályhában. Ilyenkor szeretem legjobban a boltot: bámulom a csukott ajtót és a sötétből elővilágító bádogdarabokat. Félhomály, titkon búgó zizegő csend. Szombaton délután sokszor találunk mély álomba merülve az üllő tövében, s mikor fölráznak, a fejem fáj, és a szívem sajog. Tán hipnotizált a csillogó bádog, tán kicsi gyermekagyam belefáradt az ismeretlen kutatásába. Azon töprengtem legtöbbit, hogy a fal fehér meszelésén belül vajon mi lehet? És gyönyörű csipkés-hidak, erkélyek és tornyok emelkedtek előttem fehér mézspontokból összerakodva: ez van a meszelésen belül.

Bátyáimról nemigen van mondanivalóm. Nem emlékszem, mit csináltak, Jakabnak az arcára sem emlékszem. Csak azt tudom, hogy a templomi kórusban énekelt minden ünnepen és négyszögletű bársonysapkája, melyet hazahozott, végtelen tisztelettel töltött el. Móric sok verést kapott apától, minduntalan iskolakerülésen érték. Ilyenkor nagyokat bőgve vonult meg valamelyik sarokban és két marokkal vakargatta vörös haját, amiért újból kikapott. A fájdalomai múltával egykettőre kint termett az udvaron vagy az utcán – nem volt nálánál nagyobb betyár az egész Szerecsen utcában.

Még két rejtelmes dologról kell a teljesség kedvéért beszámolnom. Volt még egy nővérem, azt alig láttam. Milleréknél volt, a nagybácsimnál. Régi ruhákkal kereskedett, boltja a Kék kakas utcában volt, egy sorban a többivel. Morózus, gyanakodó öregember volt, lapos cseh orral, bozontos, tüskés vörös szakállal. Felesége, Lotti néni, édesanyám testvére, egy csontig aszott öregasszony, aki mindig ágyban feküdt és mindig sötétben, mert szemének fáj a világoosság. Ezeknek szolgálatára, ápolására volt kirendelve néném, a tizennyolc éves Anna. Csillogó fekete haja és káprázatos fehér arca most is előttem áll. Sohasem voltam annyira megindulva, mint mikor Anna egy délután hazajött és könnyörgött, hogy vigyék el a bácsitól, mert belepusztul a nagy sötétségbe és az öregek szeszélyességébe. Megtagadták tőle s ő – ebédről

maradt hideg tökkáposztát evett, míg könnyei lassan, némán peregettek végig orcáin. A rendeltetészerű szegénység vonása ez. Fejed fölött összedőlhet a ház, szívedet mardoshatja a legtépőbb fájdalom, agyadban forronghatnak öngyilkos gondolatok: a gyomornak ehhez semmi köze, ha van enivaló, akkor tragédiád ötödik felvonásában is eszel.

Valahányszor nálunk volt, mindig sírt, mindig könyörgött és ilyenkor olyan csudaszép volt, hogy mondhatatlanul sajnáltam. Nem gondoltam el: milyen szörnyű élet lehet fiatal leánynak a Kék kakas utcában, félig hülye öregasszony, egészen bamba, rosszmájú öregember társaságában, örökös sötétségben. Mert nekem a Lotti néninél nagyon tetszett minden. Mindig akadt valami kemény diós, vagy másik sütemény, amit nagyon szerettem, noha valószínűleg többhetes volt és egy szüette fekete almárium tetejéről került le. És szerettem ezt a rejtelmes sötétséget is, mikor az ember éj közepében ül fényes nappal, s különösen télen a kályhaajtó szegélyén keresztül belevöröslük a tüzes keret, s anélkül hogy világítana, mégis láthatóvá teszi a roskatag ágyat, rajta a beteg öregasszony csontvázszerű arcát, örökkön mozgó ajkatlan és fogatlan száját, amint keservesen panaszkodik Miller ellen, akinek nincs szíve és olyan rettenetes ember. Aztán becsoszog az öreg Miller, és én nem tudok tőle félni, mert olyan roskatag és kicsi. És szuszog és dohog. Zöldes szemével szinte rám tapogat, mikor mormogja:

– Te is itt vagy?

Aztán odacsoszog az ágyhoz, ahol édesanyám ül, aki köszönti:

– Jó napot, sógor!

És a sógor gyanakodva tapogat a kezével, míg anyámhoz ér, aztán kutyaszerűen körülszaglássza, míg végül üdvözlétképp azt dohogja:

– Meleg tányér!

Az öreg Miller állandóan hasgörcsben szenved, vagy legalábbis arról panaszkodik. S ha az üzletben felbosszantják, vagy nem akad vevő, vagy más valami kellemetlensége van, akkor ráfeszíti boltjára a keresztvasakat és meleg cse reptányért rakat a hasára.

Annának pedig szegénynek, ez volt ifjú élete legfőbb hivatása. Jaj neki, ha nincs kéznél, mikor a bácsi meleg tányért kér. Gyűlölködve és acsarkodva ront neki, és átkozza úgy, ahogy csak elkeseredett vén zsidó tud átkozni. Pedig

Gozsdu-udvar

úgy látszik, a szeretet teszi ilyené, mert senki mástól nem fogadja el a meleg tányért, csak Annától. Ezért temetik el a szegény leányt, akinek az öreg napjában huszonnégyszer a szemére veti, hogy ingyen eszi a kenyerét, s hogy ő lesz az örökösük. Tán ez bírta rá apámat is, hogy otthagyja nálunk Annát, vagy a rokoni érzés, mely rendkívül ki volt fejlődve, s melyen semminemű viszálykodás nem tudott változtatni. Avagy az, hogy sokan voltunk és az egyetlen szobában valóban nem fértünk volna el valamennyien.

A másik sokkal derűsebb, valósággal boldogító jelenség. Olykor felébredek ágyamban és édesanyám ragyogó arccal hajol fölém:

– Itt van Rózsi néni!

Rózsi néni! Hogy kipattanok az ágyból, hogy beletürelmetlenkedem ruhácskámba. Nem is tudok más ilyen hangos, ugráló örömet, mint melyet a Rózsi néni megérkezése okozott. Tán olyan vidám lelkű játékos nénit képzelnek, aki bolondul a gyerekek után és aki után a gyerek rajong? Most is látom Rózsi nénit, akkor, harminc évvel ezelőtt, szakasztott olyan öreg, mint később, húsz év múltán, mikor utoljára jelent meg nálunk, ugyanazzal a kosárral a karján, mint akkor. Hihetetlenül ráncos képű, bús arcú asszony volt, ránk gyerekekre rá sem nézett, csak édesanyámmal bújt össze, annak pa-

Gozsdu-udvar

naszolkodott. Hogy annyi szenvedélyesen panaszkodó ember járt körültem gyermekkoromban! Mindenki sóhajt, mindenki ezer változatban tudja elmondani ugyanazt a képzelt vagy igazi baját. S mind másban találja a maga bajának okozóját, és mégis úgy csüng azon a másikon, hogy a lelkét is odaadná érte. Rózsi néni két nagy fia van, mind a kettő az édesanyjára hivatkozva szabadult a katonaságtól, s egyik sem törődik vele. Dunaföldváron lakott, községi kegyelemkenyéren, hiába íratta fiainak a keserves könyörgő leveleket, még csak nem is válaszoltak. De amikor édesanyám fölvert a híradással, hogy megjött a Rózsi néni, ez már ott járt a fiainál, és kipakolta náluk kosarának java részét.

Ami még benne maradt, az volt nékem a nagy boldogság. Volt ott túró, vaj és mandula kemény héjában. És megérkezése után vagy három napig a reggeli kávéhoz túrós süteményt kaptunk, a világ legjobb és legdrágább ételét. Rózsi néni pedig ezalatt nálunk lakott, s míg tartott a túrós sütemény, ő húst ehetett. Egy kis pénzzel megrakodva azután ismét eltűnt a rákövetkező nyárig, ezalatt írta a keserves leveleket fiainak – mindig hiába.

A Szerecsen utcában így élt a kicsi fiú a nagy bádogos-család körében. Nincs az a bársony-

ban vagy bíborban született gyermek, aki jobban érezhetné magát nálánál. Ami sötétnek, kísértetiesnek, vadnak és kicsinyesnek látszik környezetében, neki nem volt az. Képzetelet megfogták ezek a sötét vonások és olvashatóvá váltak. Ezeregyéjszaka bűvös színpompája csak egy sötétben nevelkedő lélek talajából sarjadzhatnak. Szép gyermekkor, gyönyörű szegénység, melyről csak a nagyok tudnak, ők is a jövő szebb reményével a szívökben. Hogy ez a remény szertefoszlik, hogy a kisfiú megnő s azon mértékben eltölpül körülötte a kicsi világ és az árnyékokból kivész a csillogás, és megmarad csak a szürke nyomor és a lomha piszok, hogy a nagy család közös sorsát szétugraszítja az egyesek külön útja, magános törekvése a fény és a jólét felé, s a patriarkális, a büszke, a nagy és erős apa izmai megrokkolásával utolsó helyre süllyed: annak nem a szegénység az oka, hanem a gazdagság, akár elértük már, akár pedig csak küzdünk érte.

Huszonegyedik számú volt a ház, melyben laktunk. Most nem tudom, milyen a száma. Most háromemeletes, s mikor a múltkor arra jártam, a nyitott első emeleti ablakon keresztül függőlámpát láttam, és egy karcsú szép kisaszony fordult el éppen az ablaktól. Hogy megnőtt ez a ház, vagy hogy elpusztították az én földszintes otthonomat. Lett volna csak palota, dehogyis mert volna hozzányúlni a városrendezés csákánya. De a szegénységnek nem ismerik el kegyeletét, csákány alá, föld alá kerül, évek múltán pedig kóvályoghat a régi tájon és a körmével kaparászhatja a falat: talán a törmelék mögött mégis ráakad a régi időre, az ő emléke idejének a nyomára.

A Szerecsen utca gyermeke azonban mégis szerencsés. Magába szívja a levegőt – ah, ez még a régi szegénység és rondaság levegője. Hiába építettek palotát, szegény ember költözik beléje. Engem az a függőlámpa meg a szép leány úri ruhája meg nem csal. A technika vívmánya mind a kettő, most a mi kis tanyánkon is függőlámpa világítana és Emma nővérem is súrolás után befűzné a derekát. Azonkívül ott maradt a régi, az igazi Szerecsen utca is: csak az Andrássy út felé eső oldalán van palota, a másik oldala szakasztott olyan, amilyen volt kicsi koromban, az alacsony, sötét kapubejáratok, a gömbölyű vagy hegyes sarokkövekkel, a mély bolthajtás és a piszoktól csurgó alacsony barna ajtók, függönytelen és sötét üvegű ablakok, egymás mellé szorítva, túlszűfolva a nagy gye-

rekáldástól s a minden kapucédula által kínált hónapos félagy bírlalójától.

Ott van ma is, éppen szemben a mi boltunkkal a legtisztább ház, csukott nehéz vasajtókkal, előttük egy-egy lépcső, melyről leugráltam – milyen kicsi is lehettem, hogy ezekről az alig tíz centiméternyi lépcsőkről le kellett ugrálnom! A Laudon utca sarkán még ott van a ronda kis korcsma, akkor nekem tündéri csarnok, ahova édesapám egyszer magával vitt, de sajnos, a Petőfivé fejlődött Kék kakas utca sarkán nincs már ott az akkor nevezetességszámba menő kétemeletes szürke ház, sem az oldalába mélyesztett faállvány, rajta a Miska bácsi gyümölcsös és cukros raktára.

Miska bácsi volt az egyetlen keresztény a Szerecsen utcában. Látom, amint alacsony, szalmafonatú székén ül, vállra akasztott kék vászonkötényben, tiszteletre méltó, magyaros öreg arcával, hófehér, lefelé konyuló erős bajusszal és nyugodtan, komolyan néző szemével szakasztott olyan, mint a Deák Ferenc patriarchalis képe. A Szerecsen utca zsidó gyermekeinek rajongóan szeretett Miska bácsija volt, pedig éppenséggel nem törődött velünk, éppen csak szedte a krajcárkáinkat és adott érte rudas cukrot, kandírozott almát, pattogatott kukoricát, cseresznyét kis csokorba kötve, vagy nyárutón egy-egy vékony szelet görögdinnyét. De annyira emberszámba vett minden gyereket, hogy nagyot nőtt az önérzetünk, mikor Miska bácsinak krajcárt vihettünk.

Mi lett belőled, jó öreg, akit azóta tudok csak igazán becsülni, amióta mindketten kipusztultunk a múltból, a Szerecsen utcából! Húszéves koromban arra mentem egyszer – még ott ült, szakasztott olyan volt, mint régen, ugyanazzal a báránybőr süveggel a fején, melyet télen-nyáron viselt, de állványa nem vonult meg többé a régi falban, új palota épült a helyén és Miska bácsi a járó szélén ült, kosárkái földön álltak. Keserűbb, morcosabb volt. Egy suszterinas megbosszantotta, ő félretolta a süvegét, méltósággal utánezett s foghegyről mondta:

– Komisz zsidó!

Micsoda keserű változásnak kellett beállania, hogy Miska bácsi, a zsidó gyerekek szeretett Miska bácsija is antiszemita lett. Igen, hanyatlott a világ, a viskók helyébe paloták épültek. Itt is, ott is minden utcasarkon látok eltörődött, korán vénült lompos asszonyokat, utálatosan nyelveskedve, galíciai dialektusban hápogva. És ezek mind mozgékonyak, mind élelmesek és

kosaraikkal repülnek egyik helyről a másikra, míg szegény Miska bácsi a régi becsületes módszer szerint folytatta üzletét. Hogy megnőtt a konkurencia! Hányan vannak ezek között a földhözragadt, ronda zsidó kofák között, akik velem együtt vitték Miska bácsinak a krajcárkat, most pedig elviszik előle. S a Szerecsen utca gyermekeinek most nincs krajcárjuk, komisz zsidók csakugyan, ma már minden zsidó gyerek anyja maga is kofa.

De akkor a kofaság nem volt annyira zsidók foglalkozása, legalább ott, a zsidókerületben nem. A Szerecsen utcának, úgy rémlik, egyáltalán nem volt kereskedelme, ott csak laktak az emberek. A korcsmán és a Kék kakas utca sarkán egy kis kávémérésen kívül más üzletre nem emlékezem. A kereskedelem a többi utcába szorult, valóságos kis zsidó univerzumot alkotva. A Kék kakas utcában ruhaneműeket árultak. Most is látni az akkori boltokat, alacsony ajtó vezet a sötét üregbe, jobbra-balra ki vannak aggatva a nadrágok, kabátok és reklámul egy-egy farkasbőr bunda. Kicsi öreg emberek vagy a fagytól kék kezű nyurga legények járnak előtte föl-alá és végigmustrálják az arra menőket. Emberlátók ők, nagy pszichológusok. Egy pillantás a ruhádra és tudják, rád fér-e új nadrág, kabát vagy csizma. Egy másik a szemed járására és tudják, hogy van-e vásárló kedved. Egy harmadik az arcodra meg a járásodra, és tudják, hogy van-e pénzed. S aztán jaj neked, szegény halandó, lépésről lépésre melletted terem egy ékes-szóló boltos és csábít és bizgat, ha pedig csak egy kicsit lagymatag kedvű vagy, akkor erőszakkal is becipel a boltjába.

Rendszer-e, vagy véletlen? Míg a Kék kakas utca a zsidókerületé, addig a Laudon utca a közéletének. Ott volt a szatócs, a pék, a mészáros – neológ és ortodox egyaránt, a zsidó hentes, a korcsma és a kávéház. A Király utca pedig a luxusé és az asszonyoké. Divatárus boltok, szövetraktárak, pántlikás boltok egymás hátán, föl egészen a terézvárosi templomig, ott volt csak vége a zsidó negyednek. A Király utca akkori képe most is csakúgy csillog-ragyog, mint akár a Váci utca mostanság. És éltek együtt és éltek egymásból, nem hiszem, hogy ennek a városrésznek az áruforgalma nem lett volna merőben zsidó.

Ötéves koromban az utcán találok magamat. A vízfolyás mélyében guggolok pajtásaimmal és golyósdit játszom. Vagy a kocsijáró közepén pálcával a kövezetközökben kirajzolt nagy koc-

Paulay Ede utca 11.

ka körül pitykézem. Olykor pedig megnyílnak a gabonaraktárak ajtai, ilyenkor nagyon vidám az élet. Izmos, szőrös emberek hordják a zsákokat, lapátolják a búzát. A gyerekek piszkosan és meztláb körülállják és különösen a lovakkal foglalkoznak. Adnak nekik kukoricacsutkát, dinnyehéjat, hogy csak úgy habzik a szájuk. A ló különös, félelmes állat. Úgy tudjuk, hogy aki a hasa alatt keresztül akar bújni, azt menten agyonrúgja. A lórúgás egyáltalán halálos. Ennélfogva a vásott gyerekek keresztülbukálnak alatta és megcsúfolják a halált. Egy-egy ablakból kirikkan egy éles női hang:

– Számi, nem hagyod?

S aztán nem törődik többé vele. Számi pedig rá sem hederít és folytatja a játékot addig, míg valamelyik zsákhordó rá nem un és keményen oldalba nem löki. Erre aztán az egész gyerekhad vad futásnak indul, de nemsokára rúgótávolon kívül közrefogja a szekeret, a lovakat, a zsákhordókat, úgy bámulja munkájukat.

A gyerekek között én voltam a legkisebbik. Egy darabig velök vadóckodtam, de csakhamar belefáradtam és elvonultam a boltunk ajtajába, vagy fölkuporodtam az ablakba, úgy néztem őket. Nagyon szerettem nézni. Gyönyörűségem volt, mikor szombaton, vagy pláne nagy ünnepen kibámulhattam az ablakon. Mindenfelől feketebe öltözött férfiak, főként, tisztaruhás asz-

szonyok bújnak ki a kapukból, és mentek a templomba. Az utcának ilyenkor nem volt hangja. A nők zsebkendőbe kötött imakönyvvel, a férfiak imabatyuikkal hónuk alatt, melyen arannyal hímzett zsidócsillag díszlett, némán, rendbetérült arccal, ünnepi békés hangulatban, méltóságos lassúsággal lépdeltek. Nagy korzó volt ez, tele színnel, különös templomi hangulattal. Szegény, furcsa emberek, csúnya és vén asszonyok. Most, ha látom őket, nem értem magamat, hogyan tetszhetek nékem, de tetszettek. A kis reszkető, fehér szakállú, a marcona, vad nézésű, vörös szakállú, az ínséges arcú kis szőke zsidó, lötyögő nagy fekete nadrágban, nevetéses, hosszú, nem a testére szabott fekete kabátjában. A kövér vagy ösztövére öregasszonyok, végtelenül koldus fekete üveggyöngyűszükben, furcsa főkéntökkel, az ütött-kopott cillinderkalapok, a fakó imabatyuk: bizony más a korzó ma, és mégis a gyerekek különös, félelmetesen ünnepies volt ez a fölvonulás, és ma bizony azt vallom, hogy a gyerekek volt igaza, nem pedig nékem, vén hitetlennek.

Aztán tíz óra felé újabb áramlat. Ezt most már nem találni sem a Szerecsen utcában, sem másutt. Most a szombat már nem szent, az emberek, a leányok munkában vannak. De akkoriban a reggeli takarításon kívül tilalmas volt minden munka. Az utcán ide-oda surrantak az otthon maradt leányok, összefogódzkodva ketten-hárman, eltűnve a kicsi kapukban, előbukkanva belőlük, nevetgélve, összebújva, hangosan összevissza fecsegve. Élvezték a szombati tisztaságot s kiöltözködött voltukat, a friss fehérneműt, melyet e reggelen kaptak. Sütött a nap, ragyogtak a hajfonatok. Kis sötét lakásunkba is betévedt a leánykacagás. Eszter, a varróleány is kapott látogatásokat, vele egykorú, ifjabb és öregebb leányok jöttek, bejárták a szobát, leültek a fekete díványra, mindent megnézegettek, engem megforgattak, megcsókoltak. Emma dalolva fésülte a konyhában vörös haját. Neki is ünnepe volt. De a leányok nem néztek rá, ő ellenben fülelt minden hangra. Szegényke, még a multságában is félszeg volt. Szombati gyönyörűsége a fésülködés volt. Egész délelőtt ült a konyhaasztal előtt és kicsi tükörüveg előtt fésülködött. Mire ezzel elkészült, már jöttek vissza a templomból, és szegény Emma sírt és jajgatott, hogy neki már szombatja sincs, mire elkészül a hajával, vége a délelőtnnek.

Mintha mivelünk együtt az egész Szerecsen utca is megmozdult volna. Majdnem az összes

pajtásaink elköltözöben voltak novemberben. A ragyás Lojzi beállt istállófiúnak egy fiakkereshez. A Józsefvárosba került. Iszonyúan irigyeltük. A komoly Csizsi kinőtt az iskolából és üzletbe ment segídséget tanulni. Többször láttam az utcán régi komoly arcával nehéz pakkokat cipelvén a hátán, a vállán vagy a fején. Az érzelmes Goldfinger Számi teljesen elzüllött. Édesanyja, a félszemű Nachut addig szaladt lőcslábú, mosolygó ura után, amíg belefáradt. Meghalt. És temetésén, melyet még végignézhattünk, Számi keservesen sírt, és mostohaapja a szemeit törülgetve mosolygott. Temetés után pedig, a gyász leteltével Számi összecsomagolta szegényes holmijait, anyjától örökölt néhány cukorral kivonult a Városligetbe, és többé vissza sem jött. Nem jószántából tette, hanem a mostohaapja üzte el mosolyogva, jókedvűen és szívtelenül. Két hét múltán a mosolygó özvegyember házában új asszony hangja sivített. Nem emlékszem az arcára, csak velőig ható sivítő hangjára. Huszonnégy óra alatt összeveszett az egész házzal.

Volt-e köze ehhez a bomláshoz a daru őszi húzásának? Bizonyára nem. De ez az őszi, elmúló hangulat akkor hullott a lelkembe, s azóta sohasem hagyott el. Hallottam már akkor a vándormadarak hazacseréjéről és fecskére, darura gondoltam, mikor őszi eső idején indulásba ment eddigi világom. Darura, fecskére gondoltam, mikor a Hajós téren a kofák éktelen rikácsolással, magas póznára kötött gágogó libákkal, sikító tyúkokkal, nevetve és sírva vad processzióval körüljárták a piacot, s aztán végigvonultak a már épülő Sugár úton, ki a Hunyadi térre. A Hajós tér is hurcolkodott. Őszi elmúlás borongásával láttam csákány alatt bomlani a Kőműves utca alacsony sárga házait, miknek törmelékei között tallóztam rozsdás szögek és aranyozott lécek után. A Kőműves utca is költözött az ismeretlen enyészetbe, s ha föltámad, nem ismer magára, és megtagadja múltját. S mikor ránk virradt az első novemberi nap, a végtelen, egyhangú őszi esős november elseje és előállt a kis hordár-targonca, melyet Pissner úr tolt az ajtónk elé, és lebomlott a bolt deszkafala és széthullottak az ágyak, halomba dőlt az ágy-nemű, Emma jajgatva és sírva ládába rakta a konyhaedényeket, anyám szó nélkül, szomorúan csomagolta össze a ruhákat, Eugénia császárné üvege kettérepedt és egy vasszög éppen a császárné szép szemébe fúródott és végighasogatta a homlokát is, és mikor apám Pissner

Paulay Ede utca 7-9.

úrral egyetemben nekiesett a holtá vált bútor-daraboknak és sorjába rátették a targoncára, és mikor ürült, ürült a kis lakás, és mikor ott álltam a kongó, barátságatlan falka között és idegenül néztem széjjel a pusztá helyiségben, melyben nem ismertem többé otthonomra; és mikor rongyokkal és rongyos zsákokkal befödtek a targoncát, a Pissner húzta, apám tolt, és mikor mindnyájan megrakodva terhekkal megindultunk a targonca nyomában, búcsúszó, istenhozád nélkül, vissza sem fordulva és az őszi eső becsurgott a galléromba és pocsékká áztatta a kenyeret meg a sót, melyet én vittem: kicsi, romló szívem összezsugorodott az ismeretlen fájdalomban, s mikor visszanéztem az utcafordulónál a mi házunkra, nem tudtam megérteni, hogy az a ház még mindig olyan, milyen volt, a gabonaraktár lépcsői ott maradtak úgy, ahogy voltak, a vízfolyás mélyedése lustán és érzéketlenül végignyújtózkodik és kergeti a beléje szakadó esővizet. És fájt, hogy el kell menni, és fájt, hogy az elmenésünkkel senki sem törődik, és szerettem volna leolvasni legalább a Miska bácsi arcáról a sajnálatot, vagy legalább a meglepetést: Misi elmegy!

De Miska bácsi is óriási ernyője alatt egyenes derékkal ülve, bárányszőr sapkáját a homlokába tolván, nagy komolyan nézte kis karavánunkat és a füle botját sem mozgatta.

• Kóbor Tamás •
KI A GETTÓBÓL